UPA NATIONAL E-JOURNAL
Interdisciplinary Peer-Reviewed Indexed Journal
Special Issue : Volume - 10 : Issue-1 (January-2024)
ISSN 2455-4375

ग्रंथपाल: भारतीय ज्ञान प्रणालीचे प्रसारक

डॉ. पल्लवी साहेबराव काळे
अ‍ॅड. विठ्ठलराव बनपूरकर मेमोरीयल कला व वाणिज्य महाविद्यालय,मालेवाडा ता. कुरखेडा जि. गडचिरोली
मो.नं.८९९९०८४६६२
Email. - pallavikale291982@gmail.com

सारांश :

प्राचीन भारतातील ज्ञान अतिशय संपन्न होते, या ज्ञानसंपदेचा फायदा परकीयांनी जास्त घेतला भारतातील ज्ञान घेऊन परकीयांनी खूप मोठी प्रगती साध्य केली या सगळ्या ज्ञानाचे जतन व्हावे म्हणून सरकार तसेच अनेक संस्था प्रतिबद्ध आहेत त्या दृष्टीने अनेक स्तरांवर कार्य सुरू आहे. ही एक महत्त्वाकांक्षी आणि दूरदर्शी कृती आहे. ज्ञान भांडारातून सर्वसाधारण वाचकांना अगदी साध्या सरळ स्वरुपात जलद गतीने माहिती देता आली पाहिजे यासाठी ग्रंथपाल वर्ग हे आपल्या कौशल्याने माहिती अधिकारी झाला आहे. ग्रंथालय हे ज्ञान भांडार आहे. त्यातील ग्रंथपाल हा आपल्या कौशल्य ज्ञानाच्या आधारावर ग्रंथालयात नवनवीन तंत्रज्ञानाचा उपयोग करून वाचक वर्गाला अद्यावत माहिती पुरवीत असतो. ग्रंथालयांमध्ये शोध, अध्ययन, आणि संग्रहित केलेल्या ग्रंथांच्या विषयांमध्ये ज्ञान प्रसार करण्यासाठी अनेक उपाय आहेत. त्या मधून ग्रंथपाल भारतीय ज्ञान प्रणालीला प्रचार व प्रसार करू शकतो. भारतीय ज्ञान प्रणाली हि विकसीत करण्यात ग्रंथपाल वर्गाचा मौल्यवान सहभाग आहे. अनेक परकीय देश आपल्या भारतातील तत्वज्ञान,साहित्य,धार्मिक वाचन साहित्य,काही पेटंट याचा दुरोपयोग करण्याची सुरवात झाली आहे. याला प्रतिबंध घालण्यासाठी भारतीय ज्ञान प्रणालीचा (IKS)उदय झाला आहे. या ज्ञान प्रणालीचा वापर करून ग्रंथालयात ज्ञानाचे संवर्धन करून आपल्या देशातील संशोधन कार्यावर इतर कोणाला हक्क गाजविता येऊ शकणार नाही. भारतीय संस्कृतीचे जतन आणि संवर्धन करण्यासाठी भारतीय ज्ञान परंपरेचे ज्ञान असणे अत्यंत आवश्यक आहे. ग्रंथालये भारतीय ज्ञान प्रणालीसाठी महत्त्वाची आहेत कारण ते ज्ञान गोळा करणे, जतन करणे आणि प्रसारित करण्यात मदत करतात. ग्रंथालय हे माहितीचे केंद्र आहे म्हणून ग्रंथालयामध्ये यासंबंधीची संपूर्ण माहिती मिळते आणि म्हणूनच या लेखांमध्ये "ग्रंथपाल: भारतीय ज्ञान प्रणालीचे प्रसारक" यावर चर्चा करण्यात आली आहे.

keywords: तत्त्वज्ञान, भारतीय संस्कृती, पराकाष्ठा,भारतीय ज्ञान, ज्ञानप्रणाली

प्रस्तावना :

विश्वाचे कल्याण या धारणेवर आपल्यात भारत देशात पुरातन काळापासून ते आज पर्यंत सतत नवनवीन संशोधन सुरु आहे.जे काही संशोधन कार्य केले जात आहे. त्यामध्ये अधिक भर पडावी.यासाठी संशोधक आपली पराकाष्ठा करत आहेत.या डिजिटल युगात माहितीचा प्रसार व प्रचार करणे अगदी पापणी मिटत नाही तर माहिती कितीतरी मैलाचा प्रवास पार करत आहे. विविध क्षेत्रात मोलाची कामगिरी करून संशोधक आपले संशोधन भारत देशाला प्रगती प्रथावर नेण्यासाठी रात्र-दिवस धडपडतात. या सर्व गोष्टी देशाच्या प्रगतीत महत्वाचा वाटा उचलतात.ही सर्व माहिती एका दस्ताऐवज ठेवण्याचे काम ग्रंथालयात ग्रंथापाल करत असतो. माहिती व वाचक या दोघांना जोडणारा दुवा आहे. ज्ञान अफाट स्वरुपात विखुरलेले आहे. ते योग्य स्वरुपात कमी वेळात सेवा ही ग्रंथपाला

कडून दिली जाते. नासाने १९८७ मध्येच संस्कृतला संगणकासाठी सर्वोत्कृष्ट भाषा म्हणून मान्यता दिली होती, ज्यामुळे संस्कृत भाषा अंतराळात संदेश पाठवण्यासाठी सर्वोत्तम मानली जाते. आजही अमेरिका, जर्मनी इत्यादी अनेक देश संस्कृतच्या क्षेत्रात नवनवीन संशोधन करून तिच्या प्रगतीसाठी प्रयत्न करत आहेत.आपली संस्कृत भाषा आहे.बदलते सामाजिक वातावरण आणि भारतीय मूल्ये पाहता शिक्षण व्यवस्था सर्वसमावेशक करणे अत्यावश्यक आहे. ही सर्वसमावेशक व्यवस्था प्राचीन भारतीय ज्ञान विचारात घेतल्याशिवाय चालू शकत नाही, कारण एकीकडे आपण आधुनिकतेच्या युगात सरपटत चाललो आहोत, तर दुसरीकडे आपल्या संस्कृतीत अंतर्भूत असलेल्या जनविज्ञान पटपटा विसरत चाललो आहोत. या आंधळ्या अनुकरणात आपण उपनिषदात म्हटल्याप्रमाणे

"आंधळयाला चव दाखवणाराही दृष्टीस पडला तर ध्येय साध्य होणार नाही."अशा स्थितीत पोहोचलो आहोत.

TKDL(Traditional Knowledge Digital library) :

हे नावीन्यपूर्ण आणि व्यवसाय वाढविण्यासाठी विद्यमान पद्धतींसह पारंपारिक ज्ञान एकत्रित करण्यावर भर देते

TKDL ची कार्ये आणी उद्दीष्टे :

आपल्या भारतीय मूल्याचे मूल्य संपूर्ण जगात दिसावी यासाठी एक सकारात्मक पुढाकार घेतला जात आहे.भारतीय सांस्कृतिक आणि तात्विक परंपरांचा समावेश असलेली समृद्ध आणि प्राचीन ज्ञान परंपरा संकलित करण्याचा हा प्रयत्न आहे.

1. भारतीय ज्ञानाची विविधता आणि खोली समजून घेणे, जतन करणे आणि प्रोत्साहित करणे हा या प्रणालीचा मुख्य उद्देश आहे.
2. विविध क्षेत्रांमध्ये स्वावलंबन आणि सांस्कृतिक विकासास प्रोत्साहन देणारी एक सुस्थापित पारंपारिक ज्ञान प्रणाली म्हणून स्थापित करणे हे कार्य आहे.
3. भारतीय साहित्य आणि ज्ञानाच्या संशोधन आणि विकासामध्ये ग्रंथपाल ची भूमिका महत्त्वाची असते आणि भारतीय ज्ञान प्रणाली मजबूत करण्यात मदत करते.
4. भारतीय संस्कृती, तत्त्वज्ञान आणि विज्ञानात दडलेले ज्ञान आधुनिक काळाच्या गरजांशी जुळवून हे ज्ञान नव्या पिढीला देणे.
5. नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 अंतर्गत, TKDL ने भारतीय ज्ञान परंपरेद्वारे विचार आणि ज्ञान नेतृत्वाचा समावेश करण्याचा मार्गही मोकळा केला आहे.
6. TKDL ज्ञान आणि तंत्रज्ञानाच्या सीमा पुढे नेण्यासाठी पारंपारिक ज्ञान माहितीचा एक महत्त्वाचा स्रोत म्हणून काम करते.
7. TKDL ची सध्याची सामग्री भारतीय पारंपारिक औषधांचा व्यापक अवलंब करण्यास सुलभ करेल, तसेच मौल्यवान ज्ञानाच्या वारशावर आधारित फायदेशीर उपक्रम तयार करण्यासाठी नवीन उत्पादक आणि नवोन्मेषकांना प्रेरणा देणे.

खालील संस्था ह्या भारतीय ज्ञान प्रणाली च्या सुविधा देतात.

1. राष्ट्रीय संस्कृति संग्रहालय, नवी दिल्ली:- ह्या संग्रहालयात भारतीय संस्कृतीसंबंधित अनेक प्रकारचे

साहित्य, लेख, आणी ग्रंथ संग्रहीत केले आहे.

2 श्रीरामकृष्ण मठ, बेलुर मठ, कोलकाता-- इ.स.पूर्वी. सतत विकासासाठी आणि शोधासाठी अनेक ग्रंथालये असत, श्रीरामकृष्ण मठ, बेलुर मठ ही एक अत्यंत महत्त्वाची संस्था आहे.

3 पुणे विद्यापीठ ग्रंथमाला, पुणे: पुणे विद्यापीठाने सुसंग्रहीत केलेलं सहज प्रविष्ट असावं, यासाठी ग्रंथमाला हे स्थापित केलेलं आहे.

4 अल्का साहित्य अकादमी, पुणे: ही एक लोकप्रिय साहित्यक संस्था आहे ज्याने लोकसाहित्य, कला, आणि सांस्कृतिक विचारांसाठी ग्रंथालय संचालन करीत आहे.

भारतीय प्राचीन ज्ञानवैभव :

१. वेदांत सिद्धांत: भारतीय ज्ञान प्रणालीचं मौल्यवान अंश वेदांत सिद्धांतात सापडलं. वेदांत सिद्धांत म्हणजेच उपनिषदांतील विचारांना आधारित असलेलं तात्त्विक आणि धार्मिक दृष्टिकोन.

२. आचार्य कौटिल्यांची "अर्थशास्त्र": आचार्य कौटिल्य अथवा चाणक्य हे भारतीय ज्ञान प्रणालीला आधुनिक राजनीतिक आणि आर्थिक सिद्धांतांचं आचार्य म्हणून मानलेलं. त्यांनी "अर्थशास्त्र" ह्या ग्रंथात भारतीय राज्यनीती आणि आर्थिक पद्धतीचं समर्थन केलं.

३. नालंदा विश्वविद्यालय: भारतीय ज्ञान प्रणालीचं एक महत्त्वाचं अंश होतं नालंदा विश्वविद्यालय. ह्या विद्यापीठात विविध विद्यांनुसार शोधांची गती घेतली आणि परदेशी आश्रय मिळवला.

४. संस्कृत साहित्य आणि कला: भारतीय ज्ञान प्रणालीचा उदय होता संस्कृत साहित्य आणि कलेच्या क्षेत्रातून. रामायण, महाभारत, पुराणे, आणि अनेक आदिकाव्ये यात्रेत आणि भगवानचं आद्य अद्वितीय ब्रह्म या विचारात उभे आहेत.

५. शास्त्रीय संगीत आणि कला: भारतीय संगीत, नृत्य, आणि कला ह्या क्षेत्रातून ज्ञान प्रणालीचं विकसन होतं. भारतीय शास्त्रीय संगीत हे विचारात एक अद्वितीय स्थान आहे.

भारतीय ज्ञान प्रणालीला पाठबळ देण्यासाठी ग्रंथालये करू शकतील असे काही उपाय आहेत:

1 मजकूर जतन आणि साठवण: ग्रंथालये भारतीय ज्ञान प्रणालीतील महत्त्वाचे ग्रंथ जतन करू शकतात जेणेकरून ते भविष्यात वापरकर्त्यांसाठी उपलब्ध राहतील.

2 ग्रंथांचे डिजिटायझेशन: ग्रंथालये भारतीय ज्ञान प्रणालीच्या ग्रंथांचे डिजिटायझेशन करू शकतात आणि आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून वापरकर्त्यांसाठी ते सुलभ करू शकतात.

3 संशोधन आणि विकास: ग्रंथालये भारतीय ज्ञान प्रणालीशी संबंधित संशोधन आणि विकास कार्यास मदत करू शकतात ज्यामुळे नवीन आणि नाविन्यपूर्ण पैलू शोधण्यात आणि समजून घेण्यात मदत होऊ शकते.

4 सार्वजनिक जागरूकता: ग्रंथालये लोकांना या ज्ञान परंपरेचे महत्त्व जनजागृती कार्यक्रमांद्वारे आणि भारतीय ज्ञान प्रणालीचे महत्त्व प्रसिद्ध करण्यासाठी करण्यास मदत करू शकतात.

या शिवाय, ग्रंथसंपदा, शैक्षणिक संस्था, आणि सरकारी संस्था सोबत भारतीय ज्ञान प्रणालीची समृद्धी आणि सशक्ति प्रदान करण्यासाठी अनेक योजना राबवू शकतात.

निष्कर्ष :

प्राचीन भारतीय ज्ञानाचा उपयोग पूर्ण जगाला व्हावा यासाठी उचललेले पाऊल खूपच प्रंशसनीय आहे. त्याची फळे भारत विकास पथावर आहे यावरून दिसून येते. हा विकासाचा मार्ग असाच चालत राहावा यासाठी आणखी प्रयत्न करणे व त्यात सातत्य राखणे खूप गरजेचे आहे आणि एक दिवस भारत हा विश्वगुरू बनेल व भारतीय ज्ञान पूर्ण जगासाठी मार्गदर्शक ठरेल यात काहीही शंका नाही .

संदर्भ सूची :

- https://www.jagran.com/editorial/apnibaat-ncr-the-imperative-of-indian-knowledge-tradition-in-the-education-system-22412895.html
- https://www.mcu.ac.in/media-nav-chintan/2018/Jan-March/mn-68-73.pdf